

УДК 94(476)"-14-10"

DOI 10.52928/2070-1608-2024-69-1-6-10

ГЕНЭЗІС, ХРАНАЛОГІЯ І ГІСТАРЫЧНЫ ЛЁС КУЛЬТУРЫ БРОМЕ Ё КАНТЭКСЦЕ АСВАЕННЯ МІЖРЭЧЧА ЗАХОДНЯГА БУГА, ПРЫПЯЦІ І НЁМАНА Ё ПОЗНЕЛЕДАВІКОВЫ ЧАС**А.Д. ГАРШКОЎ***(Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2805-0678>

Артыкул прысвечаны праблемам храналогіі і гістарычнага лёсу культуры бrome ё кантэксце засялення тэрыторыі сучаснай Беларусі, прынамсі, міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана. Аўтарам выкананы агляд гістарыяграфіі на праблеме даследавання і вызначана ступень даследаваннасці дадзенага пытання ў беларускай гістарыяграфіі і археалагічнай навуцы. Зыходзячы з даных, атрыманых у выніку палявых даследаванняў на помніках археалогіі, а таксама даных прыродазнаўчых навук, былі сфармуляваны магчымыя варыянты з'яўлення насельніцтва культуры бrome ё выніку ўздзеяння прыродных катаклізмаў, якія, у сваю чаргу, паспрыялі яе фарміраванню і асваенню Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча.

Ключавыя словы: археалогія, культура бrome, фінальны палеаліт, першабытная гісторыя Беларусі.

Уводзіны. Адною з першых адносна масавых міграцый на тэрыторыю сучаснай Беларусі ё фінальнапалеалітычны перыяд здзейснілі носьбіты культуры бrome (у беларускай гістарыяграфіі яна вядома як “лінгбі”, “лінгбійская” ці “бrome-лінгбі”). Асноўная маса помнікаў (вядома каля 50 пунктаў) дадзенай культурнай адзінкі размяшчаецца ў басейнах рэк Нёман, Прыпяць і Дняпро. Даследаваліся стацыянарнымі раскопкамі толькі некалькі, у асноўным – у межах Гродзенскага і Ваўкавыскага ўзвышшаў. Нягледзячы на невялікую колькасць палявых даследаванняў, назапашаны матэрыял патрабуе асэнсавання, а самае галоўнае – вызначэння некаторых асноўных характарыстык любой археалагічнай культуры: генезісу, храналогіі і гістарычнага лёсу. Менавіта спроба вырашэння дадзеных праблем у кантэксце асваення Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча з'яўляецца мэтай дадзенага артыкула.

Гістарыяграфія. Нягледзячы на тое, што наяўнасць матэрыялаў, характэрных для культуры бrome, у міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана адзначалася яшчэ ў 60-я гг. XX ст., пытанні генезісу, храналогіі і гістарычнага лёсу дадзенай супольнасці ў беларускай гістарыяграфіі пачалі распрацоўвацца толькі ў канцы XX ст. [1, с. 58–59]. У энцыклапедыі “Археалогія і нумізматыка Беларусі”, якая выйшла ў 1993 г. змешчаны невялікі артыкул У.Ф. Ісаенкі, прысвечаны культуры бrome. У ім даследчык адносіць дадзеную супольнасць да перыяду мезаліту і датуе 9–8 тыс. да н. э. [26, с. 370]. Пытанні генезісу і гістарычнага лёсу ў гэтым артыкуле не ўздымаліся. У першым томе акадэмічнага выдання “Археалогія Беларусі. Том 1” (1997 г.) прысутнічае раздзел, напісаны М.М. Чарняўскім, прысвечаны помнікам лінгбійскай культуры, дзе згадваюцца толькі два – Кавальцы 2 і Краснасельскі 5. На аснове аналізу матэрыялаў дадзеных стаянак, а таксама іх тапаграфічнага размяшчэння, аўтар храналагічна прывязвае іх да алероду – дрыясу III. У якасці асновы для фарміравання культуры бrome М.М. Чарняўскі разглядаў некаторыя позднемадленскія групы з тэрыторыі Францыі. Гістарычны лёс дадзенага насельніцтва звязваецца з арэнсбургскай супольнасцю [3, с. 34–35].

Новым поглядам на праблему міграцыі культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана з'яўляюцца публікацыі В.С. Абухоўскага. Даследчык адносіць з'яўленне дадзенага насельніцтва на азначаных тэрыторыях у перыяд алероду (11,8 – 10,8 тыс. г. назад) [4, с. 73]. Пытанні генезісу і гістарычнага лёсу В.С. Абухоўскі ў сваіх працах не закранаў, верагодна, гэта звязана з адсутнасцю добра стратыфікаваных крамянёвых комплексаў. Гэтыя думкі таксама знайшлі адлюстраванне ў другім томе энцыклапедыі “Археалогія Беларусі” (2011 г.). У артыкуле, прысвечаным культуры бrome, аўтарам якога з'яўляецца А.Г. Калечыц, падаюцца гіпотэзы аб паходжанні супольнасці на аснове помнікаў тыпу Фон-Робер, мадлену тыпу Таэт або прадстаўнікоў культурнай адзінкі федэрсесер. Храналагічна з'яўленне даследуемага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі адносіцца да алероду – пачатку дрыясу III (9 – 8 тыс. да н. э.). Гістарычны лёс культуры бrome звязваецца з арэнсбургам [5, с. 16–17]. Гэтыя погляды без істотных змяненняў знайшлі адлюстраванне ў іншых працах А.Г. Калечыц і з'яўляюцца дамінуючымі ў сучаснай беларускай археалагічнай гістарыяграфіі [6, с. 42–43; 7, с. 395–396.]

Асноўная частка. *Генезіс.* Адзін з распачынальнікаў даследавання культуры бrome Т. Мацьясцен суадносіў дадзеную адзінку з познім мадленам Францыі (тып наканечнікаў Фон-Робер) [8, с. 148; 9, с. 211]. Гэта звязана, хутчэй за ўсё, з тым, што для гэтага этапа характэрныя чаранковыя наканечнікі, якія знешне падобныя да тыпу Лінгбі, але, разам з тым, у тэхналагічным плане такія элементы кідальнага ўзбраення істотна розняцца, як і разыходзяцца храналагічна – артэфакты датуюцца прамеркам 29–22 тыс. uncal BP [10, с. 153; 11, с. 92–93, р. 2–3].

Ю. Мольн у 1956 г. звяртаў увагу на падабенства матэрыялаў з помнікамі ва Усходняй Еўропе і прапаноўваў шукаць там пачаткі культуры бrome [12, р. 115–116]. Падобная думка была прывабная і для расійскіх археолагаў. Існавала спроба знайсці “пераход” ад індустрыі, характэрных для помнікаў касцёнкаўска-баршчоўскага рэгіёна, да фінальнага палеаліту. Для гэтага быў выбраны адзін з самых позніх помнікаў – Баршчова 1, дзе ўтрымліваюцца “чаранковыя” наканечнікі стрэл [13, с. 30, рис. 7; 14, с. 131]. Але, як паказаў далейшы аналіз,

гэтыя экзэмпляры з'яўляліся ўсяго паўфабрыкатамі гравецкіх наканечнікаў з бакавой выемкай, якія сустракаюцца ў культурных напластаваннях з датыроўкамі 40–22 тыс. cal BP [15, p. 191].

В. Таутэ і Я. Казлоўскі ў сваіх працах бачылі генезіс культуры бrome ў познім мадлене, дзе прысутнічаюць чаранковыя элементы кідальнага ўзбраення [16, p. 234]. Гэта наканечнікі тыпу Тэйжа, якія выконваліся на пласцінах, вастрыё паўтарала контуры нарыхтоўкі і не мела дадатковай апрацоўкі. Чаранок афармляўся паўстромкай рэтушшу па адным ці двух краях на вентральным баку нарыхтоўкі [17, с. 152].

Усе вышэй пададзеныя варыянты генезісу даследуемай культурнай адзінкі звязваюцца з познім палеалітам. Разам з тым, А. Фішар бачыць вытокі культуры бrome ў культуры федэрмесер, якая датуецца фінальным палеалітам [18, p. 38]. Гэта звязана з падабенствам тэхналогіі апрацоўкі крэменю і храналагічнай блізкасцю супольнасцей. Апошнія датыроўкі помнікаў з матэрыяламі культуры федэрмесер знаходзяцца ў дыяпазоне 13–11,9 тыс. cal BC [19, s. 62–68]. Акрамя таго, у комплексах помнікаў з матэрыяламі гэтай культуры прысутнічаюць формы, падобныя на чаранковыя наканечнікі або наканечнікі тыпу Лінгбі [19, s. 91, rys. 91:6-9, s. 116 rys. 39:8, s. 131]. Гэтую думку працягвае іншы навуковец, Ф. Райдэ, які схіляецца да таго, што федэрмесер і бrome – гэта адна культура. Праз вывяржэнне вулкана Лах (возера Лаахер Зээ, Германія) (каля 13 тыс. uncal BP) група носьбітаў культуры федэрмесер была “адціснута” на поўнач, і пачала сваю “новую эвалюцыю” [20, p. 90–91]. Прааналізаваўшы інвентар са стаянак першай і другой культур, ён прыходзіць да высновы, што розніца прасочваецца толькі ў адсутнасці некаторых форм крамянёвага інвентару (напрыклад, саміх федэрмесераў) і касцяных вырабаў у культуры бrome [20, p. 72].

Зыходзячы з апісаных канцэпцый, аўтар артыкула схіляецца да апошніх двух як найбольш верагодных. Безумоўна, усе фінальнапалеалітычныя культуры маюць свае вытокі з гравецкай індустрыі, але культура бrome дакладна не сфарміравалася на яе аснове. Гэта добра прасочваецца па тэхналогіі расшчаплення крэменю. Па гэтай прычыне разглядаемая намі культура, хутчэй за ўсё, не мае прамых каранёў у мадлене, нягледзячы на падабенства наканечнікаў, бо пры дэталёвым аналізе тэхналогіі іх вырабу аказваецца, што наканечнікі тыпу Тэйжа бліжэйшыя да арэнсбургскай культуры, чым да бrome. Пасля фарміравання новай культурнай адзінкі на тэрыторыі паўднёвай Швецыі, Даніі і поўначы Германіі, адбываецца міграцыя яе насельніцтва ва ўсходнім накірунку. Менавіта ў выніку гэтых працэсаў культура бrome засяляе міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана. Доказам гэтага з'яўляецца параўнаўчы тэхніка-марфалагічны аналіз матэрыялаў з беларускіх тэрыторый і асноўнага арэала распаўсюджвання дадзенай адзінкі. Характарыстыкі калекцый з тэрыторыі Заходняй Еўропы і Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча ўказваюць на поўнае падабенства, што магло быць выклікана толькі хуткім перасоўваннем.

Прычынай міграцыі, з нашага пункту гледжання, хутчэй за ўсё, з'явіліся прыродна-кліматычныя ўмовы, а менавіта пахаладанне, выкліканае спускам Балтыйскага ледавіковага возера [21]. У выніку гаспадарка культуры бrome перабудавалася з палявання на лясных і тундравых жывёл на папуляцыі паўночнага алена, які здзяйсняе даволі працяглы перасоўванні [22, с. 44].

Храналогія. На дадзены момант у беларускай археалагічнай навуцы датыроўка фінальнапалеалітычных культур адбываецца на аснове метада аналогіі. Не з'яўляецца выключэннем і культура бrome. Гэта звязана ў першую чаргу з тым, што глеба, у якой залягаюць культурныя напластаванні, мае пясчаны і рыхлы характар, а яе хімічны склад не спрыяе захоўванню арганічных парэшткаў. Паколькі ў нас няма абсалютных датыровак, якія паходзяць са стаянак, размешчаных на даследуемай тэрыторыі, пры напісанні гэтага падпункта мы будзем карыстацца інфармацыяй з апорных помнікаў дадзенай культуры на тэрыторыі Еўропы.

Так, культуру бrome датуюць алеродам – пачаткам дрыяса III (13,9–12,7 тыс. г.). Гэтыя датыроўкі былі атрыманы як на падставе рэканструкцый расліннасці па даных паліналогіі, так і з дапамогай радыёвугляроднага аналізу [23, с. 40]. Помнік Тролсгэйв (Данія), які размешчаны ў паўночна-ўсходняй частцы Даніі, паводле паліналагічных даследаванняў знаходзіцца ў межах кліматычнага перыяду алерод [24, p. 4667–4669]. Радыёвугляродныя датыроўкі, атрыманыя з вугалю і часткова абпаленых галінак ядлоўца, вярбы, бярозы, таполі, а таксама арганічных рэчываў, трапляюць у прамежак 13 288–11 161 cal BP¹, што прыпадае на перыяд GS-1 [24, p. 4670–4671]. На помніку Фенсмарк (Данія) у пласце з матэрыяламі культуры бrome былі зафіксаваны рэшткі раслін, якія характэрныя для алероду [25, p. 136]. Радыёвугляродныя даты, атрыманыя па вугалю, знаходзяцца ў прамежку 13 065–10 574 cal BP, што таксама прыпадае на перыяд GS-1 [25, p. 135–136]. На стаянцы Норэ-Льонгбю, што на поўначы Даніі, па вугалю і касцяных матэрыялах, паводле апошніх апублікаваных даследаванняў помніка, былі атрыманы C14 даты, якія ўкладаюцца ў дыяпазон 13 751–12 729 cal BP. Гэтыя даты адносяцца ўжо да GS-1a [26, p. 148]. Эпанімны помнік Бrome, які размешчаны ў цэнтральнай частцы Даніі, мае, на дадзены момант, толькі адну дату C14, якая размешчана ў дыяпазоне 12 771–12 524 cal BP. Дата цалкам прыпадае на перыяд GS-1 [26, p. 154].

Зыходзячы з вышэйпададзенай інфармацыі, можна зрабіць выснову, што культура бrome, як мінімум, на тэрыторыі часткі паўночнай Еўропы існавала ў перыяд алероду – дрыяса III (GS-1/1a). Што датычыцца нашых тэрыторый, вызначыць храналагічныя рамкі існавання культуры бrome даволі цяжка. Радыёвугляродныя, OSL, тэрмалюмінесцэнтныя, паліналагічныя датыроўкі ў нас адсутнічаюць. Для вырашэння гэтай праблемы нам застаецца датаваць культуру бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана з дапамогай метаду аналогіі або спрабаваць “выцапіць” нейкія ўскосныя датыроўкі. Так, на многіх матэрыялах, якія па сваіх тэхніка-марфалагічных

¹ Каліброўка дат выканана аўтарам артыкула ў праграме OxCal 4.4. IntCal20.

характарыстыках адносяцца да дадзенай адзінкі, прасочваюцца трэшчыны – сляды тэрмічнага ўздзеяння. Частка з іх – значна фрагментаваная, але гэтыя трэшчыны не падобныя на тыя, якія з’яўляюцца на крэмені пры высокай тэмпературы. Верагодна, яны атрымаліся ў выніку ўздзеяння на артэфакты нізкай тэмпературы. Не выключана, што гэта звязана з пахаладаннем эпохі дрыяс III, але гэтую гіпотэзу трэба правяраць эксперыментальна.

Дзякуючы працам геолагаў на тэрыторыі Гродзенскага ўзвышша, мы маем радыёвугляродныя даты фарміравання верхняй тоўшчы высокай тэрасы р. Нёман каля аг. Гожа (Гродзенскі раён), якія прыпадаюць на самы канец алерада – дрыяс III [27]. Гэтая датыроўка перасякаецца з храналагіяй культуры бrome, артэфакты якой на помніках Кавальцы 1, 2, 4 залягаюць у вышэйзгаданых літалагічных умовах. Акрамя таго, калі мы ў разлік бяром тое, што носьбіты культуры бrome з’явіліся на нашых тэрыторыях пасля вывяржэння вулкана Лах, то датаваць гэтыя матэрыялы варта канцом алерада – пачаткам дрыяса III [28]. Падобную датыроўку для з’яўлення насельніцтва культуры бrome ў вярхоўях Волгі прапаноўвае С.М. Лісіцын [29, с. 95].

Гістарычны лёс. На дадзены момант, большасць даследчыкаў лічыць, што культура бrome дала пачатак арэнсбургскай культуры [6, с. 42-43; 8, с. 148; 30, с. 51; 31]. На карысць гэтай гіпотэзы прыводзіцца падабенства тэхналогіі апрацоўкі крэменю і знаходак наканечнікаў, характэрных для культуры бrome ў арэнсбургскіх комплексах. Л.Л. Залізняк лічыць, што носьбіты даследуемай культурнай адзінкі з надыходам дрыясу III, адступілі на поўдзень, дзе засялілі частку Польскай і Палесскай нізін. Менавіта на іх аснове ў басейнах Віслы, Заходняга Буга і Прыпяці сфарміравалася свідэрская культура, а на тэрыторыі Палесся, міжрэчча Нёмана і Дняпра – краснасельскай [9, с. 216]. Такой жа думкі прытрымліваецца і Д.В. Ступак [32, с. 37].

Іншую канцэпцыю прапаноўвае К. Шымчак, які амаль на тых жа самых тэрыторыях вылучаў асобную пергунскую культуру, якая была блізкая па тыпалагічных прыкметах крамянёвага інвентару (а, магчыма, была лакальным варыянтам ці адпавядальнікам) да культуры бrome і паклала пачатак свідэрскай і валкушанскай² культурам [33, с. 193-194; 34, с. 21,36]. Г.В. Сініцына адзначае міграцыю носьбітаў культуры бrome на ўсход і звязвае яе з басейнам р. Рось, дзе размешчана стаянка-майстэрня Краснасельскі 5 [35, с. 159]. Менавіта падобнай думкі прытрымліваецца С.М. Лісіцын, які разглядае матэрыялы з помніка Падол III (эпанімнага для падольскай культуры) як следства прамога перасоўвання часткі насельніцтва чаранковага комплексу, але не з тэрыторыі Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча, а з берагоў Паўднёвай Балтыкі [36, с. 63]. Не прымае існавання падольскай культуры А.М. Сарокін, які лічыць яе класічным бrome. Даследчык адзначае, што нягледзячы на спецыфіку, “заходняя” і “ўсходняя” стаянкі “нічым” не адрозніваюцца [37, с. 17].

На наш погляд, насельніцтва культуры бrome міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана мігравала ў паўночна-ўсходнім накірунку, у выніку чаго былі пакінуты стаянкі Берасценева, Каромка, Орша ў басейне р. Дняпро, Падол III і іншыя на тэрыторыі Валдайскага ўзвышша. Адсутнасць матэрыялаў у цэнтральнай частцы краіны звязана, на нашу думку, са слабой даследаванасцю гэтых абшараў. Дадзены накірунак перасоўвання таксама быў абумоўлены існаваннем у дрыясе III на паўднёвым ўсходзе Беларусі Палесскага возера, спуск якога адбыўся прыблізна 11 тыс. гадоў (un cal.) каля аг. Юравічы (Калінкавіцкага раёна). Найбольш хараналагічна старажытныя матэрыялы ў гэтай мясцовасці звязваюцца са свідэрскім насельніцтвам [38, с. 101-103].

Заклучэнне. Такім чынам, на сённяшні момант, мы можам казаць пра верагодны генезіс культуры бrome на аснове культуры федэрмесер. Адбылося гэта ў выніку вывяржэння вулкана Лах на тэрыторыі Германіі каля 13 тыс. гадоў назад. Гэтая храналагія, прынятая паводле паліналагічных даных, атрыманых на апорных помніках яшчэ ў сярэдзіне XX ст., зараз пацвярджаецца радыёвугляроднымі датамі. На жаль, адсутнасць такіх дат на нашых тэрыторыях не дазваляе дакладна вызначыць месца ў сістэме міграцый носьбітаў культуры помнікаў, размешчаных у Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскім міжрэччы. Верагодней за ўсё, насельніцтва бrome на гэтых абшарах з’яўляецца ў канцы алерада – пачатку дрыяса III. Гістарычны лёс бrome лічыцца звязаным з наступнымі насельнікамі тэрыторыі міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана – валкушанскай/краснасельскай і арэнсбургскай культурам). Іншая частка носьбітаў дадзенай адзінкі мігравала на паўночны ўсход, дзе існавала ў розных формах да канца дрыяса III.

ЛІТАРАТУРА

1. Исаенко В.Ф. Мезолит Припятского Полесья // КСИА. – 1977б. – Вып. 149. – С. 53–59.
2. Исаенко У.Ф. Лінгві культура // Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыкл. / Беларус. энцыкл.; Рэдкал.: В.В. Гетаў і інш. – Мінск: БелЭн, 1993. – С. 370.
3. Чарняўскі М.М. Помнікі лінгвіскай культуры // Археалогія Беларусі: у 4 т. / рэдкал. М.В. Біч (старш.). – Мінск: Беларус. навука, 1997–2001. – Т. 1: Каменны і бронзавы вякі / Э.М. Зайкоўскі [і інш.]. – 1997. – С. 31–35.
4. Абухоўскі В.С. Палеаліт Беларусі – сучасны стан і перспектыва даследаванняў // Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski / redakcja tomu: Aleksander Koško, Alena Kalachyts. – Warszawa: Ośrodek Ochronny Dziedzictwa Archeologicznego Przedsiębiorstwo Poligraficzne «ДЕКА», 2004. – С. 67–79.
5. Калечыц А.Г. Лінгві культура // Археалогія Беларусі: энцыкл. У 2 т. – Т. 2. Л – Я / рэдкал. : Т. У. Бялова (гал. рэд.). – Мінск: Беларус. Энцыкл. Імя П. Броўкі, 2011. – С. 16–17.
6. Калечыц А.Г., Коласаў А.У., Абухоўскі В.С. Палеалітычныя помнікі Беларусі: (культурна-храналагічная ідэнтыфікацыя крыніц). – Мінск: Беларус. навука, 2010. – 323 с.

² Трэба адзначыць, што ў айчыннай літаратуры валкушанская і краснасельская культуры, фактычна з’яўляюцца сінонімамі.

7. Калечыц А.Г. Чалавек і асяроддзе: каменны век, Заходняе Палессе. – Мінск: Беларус. навука, 2018. – 583 с.
8. Сорокин А.Н., Ошибкина С., Трусов А. На переломе эпох. – М., 2009. – 387 с.
9. Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт і мезоліт північного заходу Східної Європи. – Київ, 1999. – 283 с.
10. Васильев С.А. Финальный палеолит Дании // *Stratum plus. Время собирать камни.* – 1999. – № 1. – С. 211–218.
11. Onorati G., Combier J. Les Gravettiens de la Bourgogne a la Mediterranee relations avec le Gravettien oriental // *Восточный граветт / Под ред. Х.А. Амирханова.* – М.: Науч. мир, 1998. – С. 90–124.
12. De Molyn J. The Bromme Culture // *Notes on Denmark's most ancient culture.* – Utrecht, 1954. – P. 109–117.
13. Амирханов Х.А. Восточный граветт или граветтоидные индустрии Центральной и Восточной Европы? // *Восточный граветт. / Под ред. Х.А. Амирханова.* – М.: Науч. мир, 1998. – С. 15–34.
14. Векилова Е.А. Палеолитическая стоянка Борщево I // *МИА.* – 1953. – № 39. – С. 111–137.
15. The Late Gravettian Site of Kostënki 21 Layer III, Russia: a Chronocultural Reassessment Based on a New Interpretation of the Significance of Intra-site Spatial Patterning / N. Reynolds, M. Germonpré, A. A. Bessudnov, M. V. Sablin // *Journal of Paleolithic Archaeology.* – 2019. – № 2. – P. 160–210. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s41982-018-0018-6>.
16. Doronichev V., Golovanova L. Environment, Culture and Subsistence of Humans in the Caucasus between 40,000 and 10,000 Years Ago. – Cambridge Scholars Publishing, 2020. – 530 s.
17. Четырехязычный (русско-англо-франко-немецкий) сл.-справ. по археологии палеолита / С.А. Васильев, Г. Бозински, Б.А. Бредли, Л.Б. Вишняцкий, Е.Ю. Гирия, Ю.Н. Грибченко, М.Н. Желтова, А.Н. Тихонов. – СПб.: Петерб. востоковедение, 2007. – 264 с. (*Archaeologica Petropolitana*, XX).
18. Fischer A., Nielsen F. Senistidens boplader ved Bromme. En genbearbejdning af Westerby's og Mathiasen's fund // *Aarboder for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1986. – København, 1987. – P. 5–42.
19. Sobkowiak-Tabaka I. Rozwoj społeczności federmejskiej na nizinie Środkowoeuropejskiej. – Poznań, 2017. – 400 s.
20. Sauer F., Riede F. A Critical Reassessment of Cultural Taxonomies in the Central European Late Palaeolithic // *J Archaeol Method Theory.* – 2019. – № 26. – P. 155–184. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10816-018-9368-0>.
21. Were abrupt Lateglacial and early-Holocene climatic changes in northwest Europe linked to freshwater outbursts to the North Atlantic and Arctic Oceans? / A. Nesje, S. O. Dahl, J. Bakke // *The Holocene.* – 2004. – Vol. 14(2). – P. 299–310. – DOI: <https://doi.org/10.1191/0959683604hl708fa>.
22. Горшков А.Д. Природно-климатические условия и их влияние на степень заселения территории Беларуси в первобытную эпоху (40-8 тыс. лет. до н.э.) // *Весн. Гродз. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія.* – 2022. – Т. 14, № 1. – С. 41–50.
23. Кольцов Л.В., Жилин М.Г. Финальный палеолит лесной зоны Европы (культурное своеобразие и адаптация). – М., 2008. – 313 с.
24. Dating the Trollesgave site and the Bromme culture e chronological fix–points for the Lateglacial settlement of Southern Scandinavia / A. Fischer, M. Mortensen, P. Henriksen, D. Mathiasen, J. Olsen // *Journal of Archaeological Science.* – 2013. – № 40. – P. 4663–4674. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.06.026>.
25. Fischer A. The Fensmark settlement and the almost invisible Late Palaeolithic in Danish field archaeology // *Danish Journal of Archaeology.* – 2013. – Vol. 1, No. 2. – P. 123–141. – DOI: <https://doi.org/10.1080/21662282.2012.760895>.
26. Late Palaeolithic Nørre Lyngby – a northern outpost close to the west coast of Europe / A. Fischer, L. Clemmensen, R. Donahue, J. Heinemeier, H. Lykke-Andersen, R. Lysdahl, M. Mortensen, J. Olsen, P. Retersen // *Quartär.* – 2013. – № 60. – P. 137–162. – DOI: <https://doi.org/10.7485/QU60-7>.
27. Калечиц Е.Г. Палеогеография эпохи верхнего палеолита на территории Белоруссии и Брянской области: дисс. ... канд. геогр. наук: 11.00.04. – Минск, 1972. – 186 л.
28. Environmental impact of the Laacher See eruption at a large distance from the volcano: Integrated palaeoecological studies from Vorpommern (NE Germany) / P. Klerka, W. Janke, P. Kühn, M. Theuerkauf // *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology.* – 2008. – № 270. – P. 196–214. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.palaeo.2008.09.013>.
29. Лисицын С.Н. Технокомплексы рубежа плейстоцена и голоцена в лесной зоне Восточной Европы // *Каменный век: от Атлантики до Пацифики // Замятинский сб.* – СПб.: МАЭ РАН; ИИМК РАН, 2014. – Вып. 3. – С. 85–109.
30. Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальное України. Культурний поділ та періодизація // *Кам'яна доба України.* – 2005. – Вип. 8. – 184 с.
31. Сеницына Г.В. О финальном палеолите на Валдайской возвышенности (дискуссионные вопросы) // *Твер. археол. сб.* – 2015. – Т. 1, вып. 5. – С. 11–23.
32. Ступак Д.В. Технології розщеплення кременю фінальнопалеолітичних і мезолітичних культур Українського Полісся: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 «Археологія», Київ, 2017. – 387 с.
33. Szymczak K. Kultura perstuńska w paleolicie schyłkowym nizu środkowoeuropejskiego // *Światowit, XXXVIII.* – Warszawa, 1991. – S. 143–188.
34. Szymczak K. Epoka kamienia Polski północnowschodniej na tle Środkowoeuropejskim. – Warszawa: Wydawnictwa Fundacji «Historia pro futuro», 1995. – 191 s.
35. Сеницына Г.В. О миграциях и автохтонном развитии культур финального палеолита на северо-западе Русской равнины // *Проблемы заселения Северо-Запада Восточной Европы в верхнем и финальном палеолите (культурно-исторические процессы) / Отв. ред. Г.В. Сеницына.* – СПб.: ИИМК РАН, 2013. – С. 152–181.
36. Лисицын С.Н. Экологический подход к периодизации финального палеолита и раннего мезолита в Верхневолжском регионе // *Stratum plus. Время собирать камни.* – 1999. – № 1. – С. 59–110.
37. Сеницына Г.В. Финальный палеолит Восточной Европы // *Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы: Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию Н.Н. Гуриной (20–25 окт. 2009 г.) / Ред. С.А. Васильев.* – СПб.: ИИМК – С. 17–20.
38. Залізняк Л.Л. Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки // *Кам'яна доба України.* – 2008. – Вип. 11. – С. 96–115.

**ГЕНЕЗИС, ХРОНОЛОГИЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ СУДЬБА КУЛЬТУРЫ БРОМЕ
В КОНТЕКСТЕ ОСВОЕНИЯ МЕЖДУРЕЧЬЯ ЗАПАДНОГО БУГА, ПРИПЯТИ И НЕМАНА
В ПОЗДНЕЛЕДНИКОВЫЙ ПЕРИОД**

А.Д. ГОРШКОВ

(Гродненский государственный университет имени Янки Купалы)

Статья посвящена проблемам хронологии и исторической судьбы культуры бrome в контексте заселения территории современной Беларуси, а в частности, междуречья Западного Буга, Припяти и Немана. Автором выполнен обзор историографии по проблеме исследования и обозначена степень изученности данных вопросов в белорусской исторической и археологической науке. Исходя из данных, полученных в результате полевых исследований на памятниках археологии, а также данных естественных наук, были сформулированы возможные варианты появления населения культуры бrome в результате воздействия природных катаклизмов, которые, в свою очередь, способствовали её формированию и освоению Западнобугско-Припятско-Неманского междуречья.

Ключевые слова: археология, культура бrome, финальный палеолит, первобытная история Беларуси.

**GENESIS, CHRONOLOGY AND HISTORICAL DESTINY OF THE BROMME CULTURE
IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE INTERFLUVE OF THE WESTERN BUG,
PRIPYAT AND NEMAN IN THE LATE GLACIAL**

A. HARSHKOU

(Yanka Kupala State University of Grodno)

The article is devoted to the problems of the chronology and historical fate of the Bromme culture in the context of the settlement of the territory of modern Belarus, and in particular, the interfluvium of the Western Bug, Pripyat and Neman. The author made a review of historiography on the research problem and indicates the degree of study of these issues in the Belarusian historical and archaeological science. Based on the data obtained as a result of field research on archaeological sites, as well as data from natural sciences, possible options for the appearance of the population of the Bromme culture as a result of natural disasters were formulated, which, in turn, contributed to its formation and development of the West Bug-Pripyat-Neman interfluvium in the future.

Keywords: archeology, Bromine culture, final Paleolithic, primitive history of Belarus.